

Dragana KUJOVIĆ*

AUTORSKA I PREPISIVAČKA DJELATNOST NA
ORIJENTALNIM JEZICIMA (ARAPSKI, PERSIJSKI,
TURSKI) U CRNOJ GORI (XVI-XIX v.) – SEGMENT
ORIJENTALNO-ISLAMSKOG RUKOPISNOG NASLJEĐA
POHRANJEN U GAZI HUSREV-BEGOVOJ
BIBLIOTECI U SARAJEVU

ABSTRACT: Library catalogues outside of Montenegro show that a number of valuable manuscripts written in Montenegro or by people originating from Montenegro stored in libraries in the region and further abroad. This paper is written on the basis of the 17 books of Gazi Husrev-bey library catalogue, with a total of 9903 units and among them we have selected manuscripts that could be a part of a more completed picture of the cultural history of Montenegro.

KEY WORDS: Gazi Husrev-bey Library, Montenegro, manuscripts, oriental-islamic heritage, authors, scribes, donors

Vrijedan dio orijentalno-islamskog rukopisnog fonda sticajem nepovoljnih okolnosti udaljen je sa prostora Crne Gore ili je možda usljed još uvijek nedovoljne proučenosti raspoloživog rukopisnog korpusa na orijentalnim jezicima u Crnoj Gori još uvijek nedostupan. U ovom radu uzećemo u obzir segment rukopisnog nasljeđa pohranjen u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu koje je nastalo u Crnoj Gori, odnosno koje je nastalo kao rezultat djelatnosti prepisivača i autora iz Crne Gore. Rukopisi su, sa izuzetkom, u ovom slučaju, Gaševićevog prevoda Mevluda Sulejmana Čelebija, pisani klasičnim jezicima islamskog orijenta: arapskom, persijskom i turskom. Ovi rukopisi mogu uporedo nositi odrednicu islamski, ali s obzirom da su pisani na orijentalnim jezicima, ova odrednica je u našem radu proširena u odredni-

* Autor je naučni savjetnik u Istorijskom institutu Univerziteta Crne Gore.

cu složenu od dvije komponente: orijentalno-islamski. Orientalno-islamsko rukopisno nasljeđe ima svoj obavezni religijski predznak, jer slijedi duhovna dostignuća, sadržaje, znanja i estetske standarde islamskog istoka. Orientalno-islamskim ili samo islamskim rukopisima nazivamo one nastale na prostoru islamskog orijenta, kao i sve one pohranjene u bibliotekama širom Evrope. Taj predznak je donekle neutralan, i smatramo da njihova vrijednost može svakako biti određivana u odnosu na ostala dostignuća na svjetskom nivou, ali ono što bi se uslovno moglo nazvati njegovim 'lokalnim' značenjem, definiše se jedino kontekstom svega onoga što nazivamo kulturna posebnost zajednice ili prostora koji ga baštini. Katalozi biblioteka izvan Crne Gore pokazuju da je određeni broj vrijednih rukopisa nastalih u Crnoj Gori ili od ljudi porijeklom iz ovih krajeva pohranjen u bibliotekama iz okruženja ili dalje iz inostranstva. Kopije ovih rukopisa ne nalazimo u crnogorskim arhivskim i bibliotečkim fondovima.

Na osnovu uvida u 17 kataloških knjiga Gazi Husrev-begove biblioteke sa ukupno 9903 rukopisne jedinice, izdvojili smo sljedeće rukopisne jedinice:

1. *Şerh-i Tuḥfe-i Şāhidī*.

Autor je **Aḥmed Ḥatem Akovali-zāde (Bjelopoljak)**, koji je umro 1168/1754. Iako ime prepisivača i datum prepisa nisu navedeni, pretpostavlja se da je rukopis iz XVIII vijeka. Ispisan je crnim mastilom na debljem bijelom papiru. Nije ga pisao jedan prepisivač. Povez je papirni sa kožnim hrbatom i prijeklopom. Rukopis potiče iz Elči Hadži Ibrahim-pašine medrese (Fezije) u Travniku. U katalogu Gazi Husrev-begove biblioteke ubilježen je u okviru zbirke pod brojem 3057 (1386. 3. L. 44b-137)¹.

2. *Şifā' dā' al-Miḥ'ān fī Mu'āwiya ,ibn ,Abī Sufyān*

Rasprava kojom se odgovara na derviške napade halife Muavije. Pretpostavlja se da je autor rasprave **Ḥaṣan-efendī b. Şāliḥ b. Muḥammad al-Podgoričewī**, kadija nastanjen u Podgorici, umro 1166/1755. Ova rasprava je zapravo prerada čuvenog aš-Ša'rānijeveg djela, i sadrži dva poglavlja. Rukopis je ubilježen u okviru zbirke pod brojem br. 7661 (R-5845, L.34b-44a)². Tekst je u ovom dijelu zbirke uokviren crvenom bojom.

3. Derviš Tašlidžali i Salih Nikšić (Nikšikli), spominju se kao sastavljači zbirke iz XIX v, ubilježene po brojem 3045 (5390)³. Riječ je o zborniku najrazličitijeg sadržaja.

¹ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak četvrti, obradio Fehim Nametak, 1998, str. 333-334

² *Catalogue of Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts*, Volume XIII, prepared by Haso Popara, 2004, str. 267-275

³ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak četvrti, obradio Fehim Nametak, 1998, str. 321

4. Priča moralno-didaktičkog karaktera pod naslovom *Hikāya Laṭīfa fī-hā fawā'id kaṭīra*, prepisana iz zbirke 'Abdurrahmāna-ef. Tašlidžawīje ili za istog 1099/1688. godine, ubilježena pod brojem br. 9112 (7193 – L. 1d-4a)⁴.

Među prepisivačima iz Crne Gore spominje se **Abdulah, sin hadži Mustafe iz Tašlidže (Pljevlja)**, kao prepisivač zbirke ubilježene pod brojem br. 388 (950)⁵. Zbirka je prepisana u periodu u periodu 1104-1113/1692-1701 i obuhvata sljedeće jedinice:

- *Šarḥ ar-risāla al-ʿaḍudiyya fī al-waḍʿ* (Kraća rasprava o etimologiji riječi u arapskom jeziku; autor komentara vjerovatno: 'Alī Qušḡī, autor osnovnog teksta: 'Adudaddīn 'Abdaraḥmān ibn 'Aḥmad al-'Iḡī), nash pismo;

- *ar-Risāla al-waḍʿiyya al-ʿaḍudiyya* (Rasprava o etimologiji riječi 'Aḍudaddīna 'Abdaraḥmāna ibn 'Aḥmada al-'Iḡīja), ta'liq pismo, osnovni tekst podvučen crvenom linijom;

- *Isto*. ta'liq pismo sa nešto nasha;

- *Farā'id al-fawā'id li taḥqīq ma'ānī al-i-sti'āra* (Rasprava o upotrebi riječi u prenesenom značenju koju je napisao 'Abū l-Qāsim Samarqandī al-Layṭī i njen komentar autora ili vlasnika rukopisa Ḥusayna al-'Isba'ija as-Sarāyija), ta'liq pismo, osnovni tekst podvučen crvenom linijom;

- *Šarḥ 'alā risālat al-i-sti'āra* (Komentar rasprave o upotrebi riječi u prenesenom značenju autora 'Iṣāmaddīna 'Ibrāhīma ibn Maḥmūda ibn 'Arabšāha al-'Isfarā'inija), ta'liq pismo, prve dvije stranice obrubljene sa po tri crvene i jednom crnom linijom

- *Manzūmat at-Ṭablāwī fī al-i-sti'āra wa šarḥu-hā*. Ṭablāwījev spjev na arapskom jeziku o metonimiji s komentarom. Osnovni tekst je pisan crvenim mastilom ta'liq pismom,

- *Riyāḍ at-ṭālibīn fī šarḥ al-i-sti'ād wa al-basmala* (Rasprava o tumačenju "istiaze" i "besmele" autora Ġalāladdīna as-Suyūtija),

- *Hāšiya 'ala šarḥ 'Iṣāmaddīn li risālat as-Samarqandī fī al-i-sti'āra* (Glosa na 'Iṣāmaddīnov komentar Samarqandijeve rasprave o upotrebi riječi u prenesenom značenju, autor: 'Ismā'īl ibn Ḥ. Sinān as-Siwāsī). Rukopis nije dovršen.

Izvjescni zamjenik kadije u Novskoj Bekiji (ostatak Herceg Novog) završio je prepis pod brojem 1734 (703)⁶ u tvrđavi Onogošta 1142/1729. Od

⁴ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak šesnaesti, obradio Haso Popara, 2008, str. 381-382

⁵ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak prvi, obradio Kasim Dobrača, 2000, str. 237

⁶ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak prvi, obradio Kasim Dobrača, svezak drugi, 2002, str. 781-782

prepisivača spominje se i Mustafa Tamimzade iz Pljevalja, koji je 1788. godine prepisao komentar na turskom jeziku Šahidijevom rječniku od anonimnog autora pod naslovom *Şarḥ-i Tuḥfe-i Şāhidī* i ovaj rukopis se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod brojem 4712 (R-1407)⁷. Rukopis potiče iz Đumišića mederese u Sarajevu. Pisan je nash pismom, prva stranica je ukrašena neuspjelim unvanom i uokvirena sa po tri deblje linije u raznim bojama. Preostali dio teksta obrubljen je pozlaćenom ili crvenom linijom. Na početku i na kraju je ime ranijeg vlasnika **Şāliḥa b. Şaʿbāna Onogoštawīja** (iz Nikšića), nastanjenog u Sarajevu godine 1203/1788, i **Ḥalīla b. Şāliḥa al-Hersenkawīja**, nastanjenog u Sarajevu godine 1232/1816. **Aḥmad b. Muḥammad** iz Podgorice, trenutno nastanjen u Nikšiću (Onogošta) 1055/1742, prepisao je dio zbirke pod naslovom **Ḍawʿ as-sarāḡ**, ubilježen pod brojem 6223 (R-5178, L. 74b-82b)⁸. Rukopis, prvi dio zbirke, pod naslovom **Qānūn Nāma Ġadīd Sulṭān Sulaymān Ḥān**, pisan taʿlīq pismom na žutom papiru crnim mastilom, ubilježen pod brojem. 6278 (R- 8257 L 1-60)⁹ prepisao je ʿAlī b. Ayyūb, bivši kadija u Crnoj Gori, 1129/1716. Rukopis pod naslovom **Tuḥfat al-Mulūk**, raspravu o tumačenju snova na turskom jeziku, prepisao je Šidqī Şāliḥ b. Maḥmūd-efendi al-Būsawī as-Sarāyī dok je bio kadija u Pljevljima 1203/1789. Rukopis se sastoji od šezdeset poglavlja, iako autor u uvodu spominje da se djelo sastoji od pedeset tri poglavlja. Prepostavlja se da je riječ o prevodu pomenutog djela ili o tekstu sačinjenom na osnovu radova autora iz ove oblasti, i ubilježen je pod brojem 7471 (R- 3397,1)¹⁰. Pismo je taʿlīq, povez tvrd, kartonski sa kožnim hrbatom. Abḍulatif Ḍulbija je 1311/1893. godine prepisao djelo pod naslovim **Naṣāʾih al-ʿIbād fī Bayān ʿAlfāz Munabbahāt ʿalā al-ʿIstīʿād li Yawm al-Mīʿād**. Rukopis je podijeljen u četiri sveske sa širokim linijama, pisan je nash pismom, crnim mastilom slabog kvaliteta, na mjestima razliveno. Osnovni tekst je nadvučen crnom linijom. Rukopis je ubilježen pod brojem 8160-8163 (5095-5098)¹¹. Abḍulatif Ḍulbi, muftija iz Ulcinja, prepisao je u Istanbulu početkom XX zbirku, koja se sastoji sedam dijelova na arapskom i persijskom jeziku. Rukopis potiče iz kolekcije Osmana Asafa Sokolovića iz Sarajeva i upisan je pod brojem 9759 (R-5109)¹² **Şāliḥ Šidqī Mahmudkadić** je vlasnik, prepisivač i naj-

⁷ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak sedmi, obradili Haso Popara i Zejnil Fatić, 2000, str. 458

⁸ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak deseti, obradio Osman Lavić, 2002, str.369

⁹ *Ibid*, str. 430

¹⁰ *Catalogue of Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts*, Volume XII, prepared by Mustafa Jahić, str. 453

¹¹ *Catalogue of Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo*, Volume XIV, 2005, prepared by Osman Lavić, str. 389-390

¹² *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak sedamnaesti, obradio

vjerovatnije sastavljač zbirke ubilježene pod brojem 9733 (R-5577)¹³. Zbirka sadrži komentar uvoda djela *al-Fara'id as-Siraġiyya*, naslovljen *Šarḥ Dībāġa as-Sirāġiyya li-Maġhūl*, dokumenta i citate iz raznih djela uglavnom na turskom jeziku. Rukopis je pisan crnim mastilom, ta'liq pismom na debljem papiru sa vodenim znakom evropskog porijekla. Potiče iz kolekcije Osmana Asafa Sokolovića iz Sarajeva. Kadija **Šālih Šidqī Mahmudkadić** prepisao je *Kitāb aš-Šakk*, knjigu obrazaca dokumenata pisanih u periodu između 1780-1809. godine, i u njima se najčešće spominju Sarajevo i Tašlidža (Pljevlja), kao mjesta na koja se odnose dokumenti. Zbog mnoštva konkretnih slučajeva, smatra se da je rukopis veoma vrijedan za proučavanje prošlosti ovih krajeva. Pisan je ta'liq pismom, crnim mastilom, pojedine riječi pisane crvenim mastilom ili nadvučene crvenom linijom. Papir bijeli sa vodenim znakom evropskog porijekla. Rukopis potiče iz vakufa Asim-bega Mutevelića i ubilježen je pod brojem 9745 (R-709)¹⁴. Prepis dijela zbirke br. 9554 (R-8919, 9. L129b-136b)¹⁵ završio je **Muḥammad b. Ḥalīl-efendī** u kasabi Akova 1213/1799. Pisana je nash pismom, crnim mastilom slabog kvaliteta, s naslovima i istaknutim mjestima u crvenoj boji, i sastoji se od devet dijelova. Spomenutim rukopisima pridružili bismo i zbirku iz XVIII v. ubilježenu pod brojem 1919 (1929, L.1-76)¹⁶. U prvom dijelu ove zbirke po rubovima listova upisano je mnogo fetvi, među kojima su i fetve muftija iz Pljevalja.

Među nekadašnjim vlasnicima rukopisa spominju se Salih Sidki Mahmudkadić, nekadašnji kadija u Pljevljima, koje se spominje i kao Šālih Šidqī b. Maḥmūd (1865/1606, 5839/R-5686, 9733/R-5577), Ajni-ef. Bajraktarević iz Pljevalja (br. 2257/6855, 5424/R-8027, Orhan Bajraktarević, unik Ajni ef (8298/R-8803)¹⁷, Biševali Mustafa-aga (iz sela Biševo kod Rožaja) (br. 1205/1231), Hadži Ali Abdulkерim, imam u Rožajama (2489/6496), Bosnawī (Bošnjak) Aqowali (Bjelopoljac) (4080/R-2378), 'Utmān b. Ḥasan 'Aqowī (iz Bijelog Polja)(6255/R-6657), Bakr b. Ismā'īl Aqowālī (5270/R-6718, L. 218b-228b), Ḥasan b. 'Ādam Niqšakawī (iz Nikšića) (1509/2479, 3935,1/R-1523,I.), Šālih b. Ša'bān iz Nikšića (3399/1944, 2L. 36b-101, 4280 /R-5866, 4797,2 /R-2048,II, 4875,1 /R-4026-I, 5624/R-5271), Mustafa-aga Karadžović iz Starog Bara (br. 1486 /1142), Dželaludin b. Mahmud iz Bara (2785/6036)¹⁸, Abdulatif Đulbija iz Ulcinja (2126/5093, 2500/5103, 5501/R-5105, 6711/R-5107, 8687/R-10132, 9831/R-5099).

Osman Lavić, str. 445-446

¹³ Ibid, str. 418

¹⁴ Ibid, str. 427

¹⁵ Ibid, str. 212-215

¹⁶ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak drugi, obradio Kasim Dobrača, 2002, str. 952-953,

¹⁷ Naknadnom provjerom ustanovljeno je da se rukopis vise ne nalazi u biblioteci

¹⁸ Isto

Naše nastojanje da u okviru projekta *Autorska i prepisivačka aktivnost na orijentalnim jezicima (arapski, persijski, turski) u Crnoj Gori (XVI-XIX v.)*¹⁹ bilježimo pomenuto pisano nasljeđe trebalo bi da ponudi argumente o vidljivom i autentičnom postojanju dodira sa kulturom islamskog Istoka na ovim prostorima. Smatrali smo da nije bez značaja navesti i podatke o darodavcima ili ranijim vlasnicima pojedinih rukopisa, takođe sa ovih prostora. Posebnu poteškoću u našem radu predstavlja okolnost da to nasljeđe nije okupljeno na jednom mjestu, pohranjeno je u državnim i privatnim fondovima u zemlji, okruženju ili u inostranstvu. Daljim istraživanjima, slijedeći trag kataloške obrade i ranijih istraživanja, biće, u granicama mogućeg i dostupnog, omogućen naučnoj i široj javnosti donekle zaokružen, i sastavljen od izdvojenih segmenata različitih zbirki, uvid u rukopisno nasljeđe na orijentalnim jezicima, nastalo u Crnoj Gori ili koje je bilo rezultat autorske i prepisivačke aktivnosti ljudi porijeklom iz Crne Gore.

Dragana KUJOVIĆ

AUTHORIAL AND SCRIBAL ACTIVITIES IN ORIENTAL
LANGUAGES (ARABIC, PERSIAN, TURKISH) IN
MONTENEGRO (XVI-XIX C.) - SEGMENT OF
ORIENTAL-ISLAMIC MANUSCRIPT HERITAGE STORED
IN THE GAZI HUSREV-BEY LIBRARY IN SARAJEVO

Summary

In this paper we have taken into account a part of the handwritten heritage stored in Gazi Husrev-bey Library in Sarajevo, which was created in Montenegro or as a result of the activities of scribes and authors from Montenegro. The manuscripts, with the exception, in this case, of Gašević's translation of Suleyman Celebi's Mevlud, are written in classical languages of the Islamic Orient: Arabic, Persian and Turkish. In our opinion, information on donors and former owners of certain manuscripts, also from this area, were not without importance. An insight, almost completed and composed of isolated parts of different collections, into the manuscript heritage in oriental languages, written in Montenegro or created as a result of authorial and scribal activities of people originating from Montenegro, will be provided in further research, following the trail of cataloguing and previous studies.

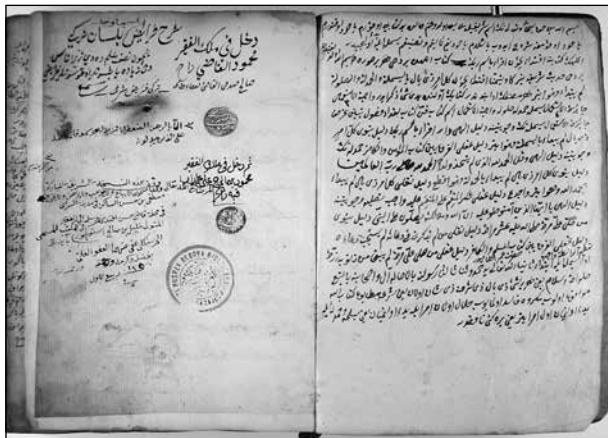
¹⁹ Makro projekat: *Kulturno-istorijsko nasljeđe Crne Gore do XIX vijeka*

R-950

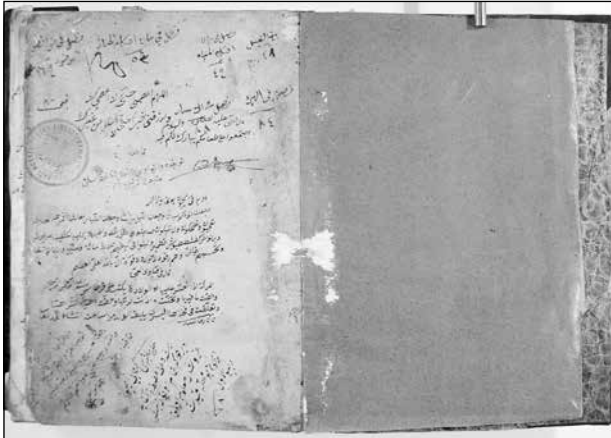
R-703

R-1606

R-1817

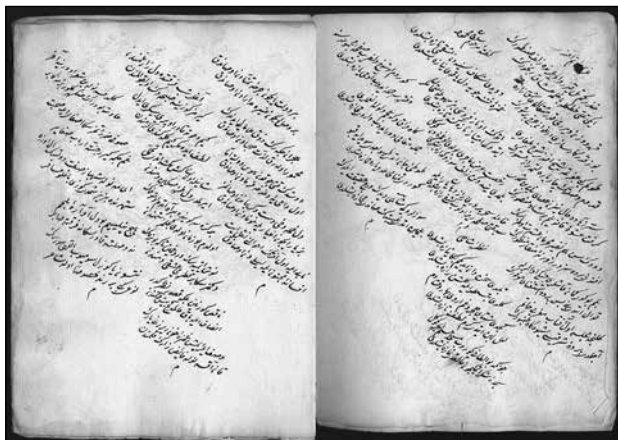
R-2031

R-2479

R-4142

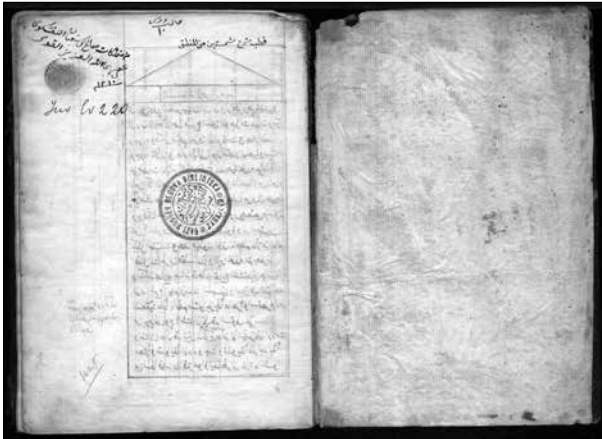
R-4203

R-5093

R-5390

R-1944

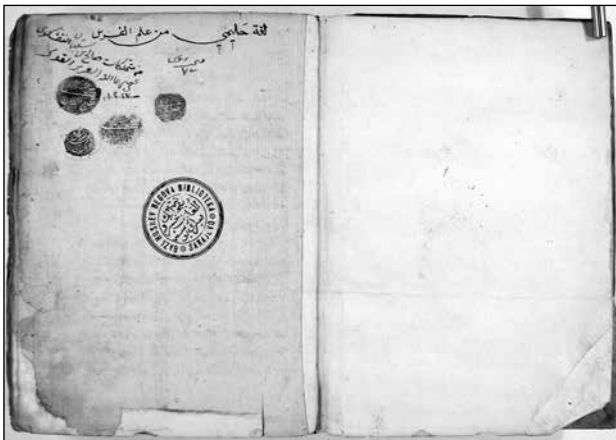
R-1523

R-2378

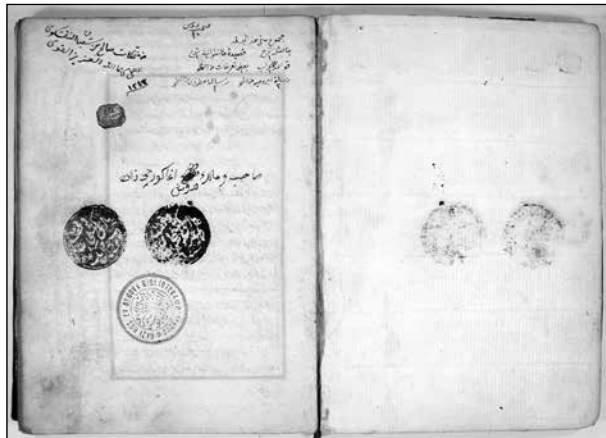
R-1407

R-3053

R-5866

R-2048

R-4026

R-5105

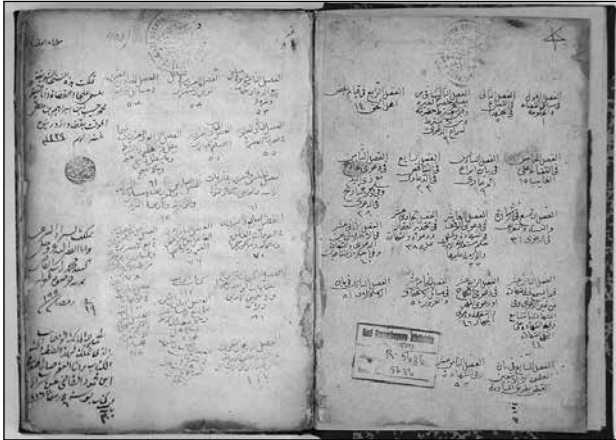
R-5271

R-6718

R-5178

R-5686

R-6657

R-8257

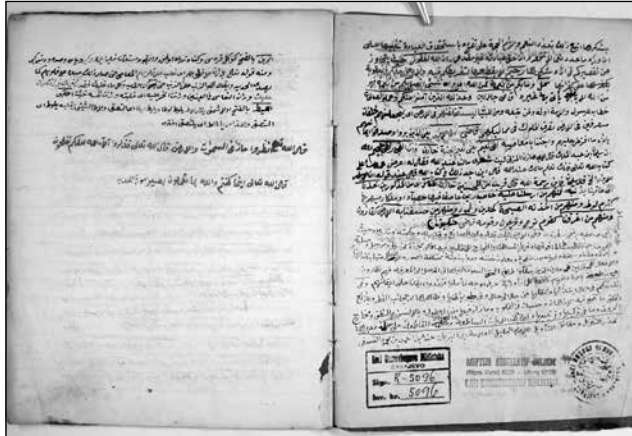
R-5107

R-3397

R-5095

R-5096

R-5097

R-5098

R-10132

R-7193

R-5099

R-5104

R-709

R-5109

R-5577

R-8919